

Питання історичного краєзнавства

В. О. ФІЛІПЧУК (Київ)

Початки українського національного відродження на Буковині*

Іншою течією у громадсько-політичному житті галицьких українців того часу було народовство. Засноване на світоглядних позиціях українофільської ідеології Великої України кінця XVIII ст. — 60-х рр. XIX ст. (Котляревський, Шевченко, Куліш, Кониський, Костомаров, особливо Драгоманов та ін.), воно визнавало окрему національну ідентичність українців, окремішність мови, культури, історії України. На відміну від москвофілів, народівці звертали основну увагу саме на поширення національної свідомості, «пробудження» широких мас. Саме в той час у народовському середовищі з'являється і згодом стає гаслом всього українського руху вираз «українське національне відродження».

Повертаючись до причин, що сприяли активізації українського національного відродження, треба також відзначити і вплив загальнослов'янського відродження. Як влучно зазначив дослідник даного питання Володимир Чорній, що процес самовизначення націй немислимий без національної самосвідомості у формі різноманітних національних програм і національне забарвлених філософських, історичних та інших доктрин, їх наявність стимулює консолідацію нації, але за певних умов, зокрема при наявності національного гніту, якого зазнає не одна, а кілька етнічно споріднених націй, виникають ідеї, що мають наднаціональний характер. Саме до таких і належить ідея слов'янської єдності¹.

З початку XIX ст. серед слов'янських народів імперії дедалі сильнішими стають тенденції національного самоусвідомлення, розвиваються власні література, мова, культура. А з 20—30-х рр. слов'янська ідея отримала своє оформлення. Враховуючи слабкість націй, апеляція до всього слов'янського світу надавала їм моральної та ідеологічної підтримки².

Слов'янське відродження знайшло відгуки і серед українців. Перші аматори українського етнографічного руху, за прикладом сербів, чехів, словаків, що намагалися зберегти пам'ятки своєї усної словесності, почали збирати українську народну поезію³. Враховуючи спільне державне тіло, загальне інформаційне поле, національні рухи австрійських слов'ян мали вплив і на українців Буковини, пробуджували в них інтерес до власної національності. Особливо українська молодь, спостерігаючи за відродженням румун, слов'янських народів, галицьких українців, читаючи полум'яні рядки українських поетів, наукові дослідження німецьких філософів, спонуковані юнацьким патріотизмом та максималізмом, і стала першою з тих, хто усвідомив себе українцями.

Таким чином, з початку 60-х рр. XIX ст. на Буковині починає еволюціонувати процес формування з етнічної маси частини загальноукраїнського національного тіла, що ми і називаємо українським національним відродженням. Питання хронології національного відродження дискусійне, його початок можна віднести до різних подій і дат — революції 1848 р., появи перших друкованих творів Ю. Федьковича у 1861 р., першої церко-

*Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн. — 1999. — № 2.

вної відправи пам'яті Т. Шевченка студентами-богословами у 1864 р., заснування «Руської бесіди» у 1869 р., перемога в цьому ж товаристві народовців у 1884 р. тощо. Для розвитку націотворчого процесу всі ці події були важливі і ледь чи можна обмежуватись якимись конкретними рамками. Однозначно, що з початку 60-х років на Буковині зароджується український національний рух, поширюючись по всьому краю, охоплюючи все ширші народні маси, інтелігенцію, духовенство.

У 1861 р. у Чернівцях з'являється брошура А. Кобилянського «Slovo na slovo do redaktora «Slova», де автор виступає на захист української народної мови й як доказ її краси і величчя наводить вірші Ю. Федьковича, які потім були передруковані у львівській пресі. Поява брошури свідчить про поширення української національної свідомості на Буковині. Проте лише у невеликого кола найталановитішої молоді, відомих поетів Федьковича і Воробкевичів національне самопізнання зразу ж було спрямоване на власну етнічність, яка виразно виділялася з-поміж інших, і на власні інтереси - інтереси українського народу.

Про ступінь усвідомлення власної українськості говорить сприйняття сучасниками міжетнічних реалій того часу. Більшість інтелігенції була солідарною з одним із дописувачів «Слова», який заявляв, що українці і румуни Буковини «далекі від взаємного гоніння, навіть допомагають одні іншим у досягненні своїх цілей», наводячи, як приклад, благородне дворянство, зокрема поміщика Гояна, що утримував 44 українських і румунських учнів⁴. Така ідеалізована розповідь далеко не відображає національні стосунки на Буковині.

Набагато реалістичнішим був інший допис, автор якого цілком свідомий приналежності буковинських українців до українського народу: «...Подібно як поляки на Галичині..., великоруси на Україні, а мадяри за Безкидом раді перетворити русинів на поляків, москалів і мадярів, так само діється і з нами на Буковині, де все стараються перетворити на волосько-моддавське». Автор свідомий і того, що Русь «за часів своєї самостійності займала... майже всю Буковину», тому більшість населення - українці, серед яких «не побачиш нащадків древніх диких даків». Автор наголошує, що буковинці мають такі почуття до румун, як українці до поляків у Галичині. Він з боєм констатує нестачу національної свідомості в буковинських українців. Причини цього у тому, що немає кому думати про піднесення народної і людської гідності останніх, оскільки священство і шляхта — румунські, освіта — німецька. Серед українських священників поширювалась «якась румуноманія» — бажання видавати себе за румун, проводити румунізацію, хоча самі вони розмовляли українською мовою. Освічені українці соромляться своєї мови, байдужі до своєї віри і народності. Серед такої безрадісної картини автор висловлює надії на майбутнє — молодь, хоч і не вся, починає розуміти свій великий обов'язок перед народом^{4а}.

Ця стаття ілюструє стан української справи на Буковині. Автор даного допису, як і переважна частина національно свідомих інтелігентів, — виходець з Галичини. Інший галичанин повідомляє у львівську пресу про українсько-румунську боротьбу навколо вживання української мови⁵.

12 березня 1864 р. у Чернівцях відбулася подія, що засвідчила про поглиблення національного самоусвідомлення — відправа пам'яті Т. Шевченка у церкві св. Параскеви. Цей захід готували українські семінаристи і гімназисти VII—VIII класів, серед яких найбільше відомі В. Репта, Є. Федорович, К. Сгратулат. Незважаючи на опір священника Олінського, молодь організувала відправу, яку провів катехіт І. Мартинович «у присутності багатьох побожних людей, серед них декілька найвідоміших осіб русь-

кого народу». Сам Мартинович після цього був змушений давати пояснення консисторії. «Слово» трактувало це як «пробудження буковинської Русі»⁶. Ця подія важлива як доказ того, що національне відродження ґрунтувалося на основі патріотичних почуттів української молоді. Один сучасник саме так і зауважив, що на Буковині українська молодь старанно займається вивченням рідної мови, читає твори Шевченка та Федьковича і навіть хоче заснувати своє літературне товариство⁷.

Ознакою зростання національної свідомості стала заява українських і румунських послів сейму 12 березня 1864 р. до крайового президента щодо реалізації конституційного положення рівноправності крайових мов і, зокрема, вивчення урядовцями української і румунської мов⁸.

Великий вплив на українську громаду краю мали неодноразові виступи в Чернівцях театру Г. Бачинського зі Львова, який «запалив іскру у великої частини молоді»⁹. С. Воробкевич після гастролей констатував велику користь від використання театром української мови¹⁰. Проте був і інший відгук на виступ цього ж театру: «...Лише дуже сумніваюся, що мова, якою співав Шевченко, є вже нашою загальною освідченою (общепросвещенною) мовою»¹¹. Автор його, імовірно, той же І. Мартинович.

У 1866 р. ще знайшлася група інтелігенції, що пом'янула річницю смерті Шевченка. Під час спомину розповсюджувалися брошури Ю. Федьковича¹². Проте у наступні роки згадок про спомини вже немає.

З іншого боку, дедалі сильнішим стає протистояння владики Гакмана і румун, внаслідок чого владику все більше підтримує українців. Сучасник писав про край: «...Русчина не пропадає, а помадо підноситься. А якщо єпископ Євгеній [Гакман] поживе, чого йому всі русини від серця бажають, то Буковинська Русь піде горою. Вже й тепер на зборах наших більше щирий язик почуєш, ніж румунський..., чого раніше не було. Православні богослови вже здають іспити і по-руски і проти цього ніякої опозиції»¹³. Причиною таких симпатій було посилення румунських вимог приєднання до Германштатської румунської митрополії, і сучасники це цілковито усвідомлювали¹⁴.

У 1866 р. під впливом неврожаю і голоду політичні протиріччя послабилися. Проте під час виборів до сейму 1867 р. суспільне життя поживалося. Румунські кандидати скрізь мали перевагу, але все ж було обрано і декілька українських селян з північних повітів¹⁵. Румуни вже голосно звинувачували Гакмана у проукраїнських настроях. На знак неповаги до українців румунські священники демонстративно залишили кафедральну церкву під час української відправи¹⁶. Сипляться звинувачення у слов'янізації і до австрійського уряду¹⁷.

За цих умов все більше українців з'являються на провідних посадах у світській і церковній ієрархії. Першим стало призначення проповідником кафедральної церкви В.Продана — українського священника із с. Лашківка. В 1868 р. до Чернівців переїхав Сидір Воробкевич, який став учителем співу в духовній семінарії. Ще у 1865 р. на викладацьку роботу до Чернівців прибули активні українці О. Прокопович, І. Глібовицький, І. Браник. Тут також на той час проживали «щирі патріоти», судові урядники М. Михалюк, Ф. Калитовський, О. Левицький, адвокат др. Сахнович, священник І. Турчманович¹⁸. Важливу роль в українському житті відіграв радник консисторії і ректор духовної семінарії М. Коморошан, діяльність якого викликала величезне незадоволення серед румун¹⁹. Свідченням посилення українців є положення нового «Правильника про організацію діловодства консисторії», санкціонованого цісарем у 1869 р., де другою урядовою мовою єпархії вводилась українська. Щоправда, цей Правильник був уведений у дію лише в 1873 р.²⁰

Таким чином, на 1868 р. у Чернівцях були створені усі умови для організації українського товариства, що об'єднало б українську буковинську інтелігенцію. Як писав про той час сучасник, «в молодих і в деяких старших сильно пробуджується дух руский і народолобіє»²¹. Останнім поштовхом до цього, за твердженням багатьох дослідників, стала порада владики Гакмана створити на противагу румунам українське товариство. Чутки про це швидко поширювалися, а тим часом восени 1868 р. розпочалась організаційна діяльність по створенню такого товариства.

Утворення «Руської бесіди» стало однією з найважливіших подій у процесі національного відродження буковинських українців, якісно новим етапом суспільного розвитку. Його заснування дослідники безпосередньо пов'язують з весіллям молодого богослова Є. Андрійчука з А. Драчинською у домі священика Н. Драчинського в Товтрах 31 жовтня — 1 листопада 1868 р., де зібралося багато представників українського православного духовенства, в тому числі і верхівка українського кліру — кафедральний проповідник В. Продан, архідиякон Т. Дрон та ін. Саме Дрону, як вважає більшість дослідників²², Є. Гакман доручив із словами: «Man muss einen Gegenverein schaffen (Треба створити протилежне товариство)» займатися організацією «Руської бесіди». Це підтверджується і самим ходом весілля, про що є допис у «Слові»²³.

Під час сніданку Дрон першим почав говорити про створення українського товариства. Він звернув увагу, що інші народи краю — румуни, німці — вже використовують товариства для розвитку освіти своєї народності, і лише русини відстають від них. Тому він запропонував створити у цей день основу для українського товариства. Присутні підтримали його, а найавторитетніший з них В. Продан сказав, що потребу такого товариства вже переговорено народами, які мають їх і отримують від них користь, і благословив цю справу. Священик В. Харинович із с. Вікно підтримав створення товариства, якого вже давно чекають усі русини: «...Час сповнитись нашому бажанню,... час вже нам мати такий союз». Господар дому Н. Драчинський під час обговорення заявив: «...Я також був серед тих, хто тужив про пригнічення нашої народності і чекав дня визволення від докорів, що не маємо права бути на землі буковинській»²⁴. Після одноголосного схвалення рішення утворити товариство присутні на radoшах почали танцювати, а в іншій кімнаті підписуватися за його утворення.

Як бачимо, акція була добре спланована, а основним лейтмотивом до неї стало бажання «не відставати» від інших народностей і «визволитись від докорів» румун про те, що українці на Буковині — галицькі емігранти, а Буковина — румунська земля.

Протягом листопада 1868 — січня 1869 рр. проходила підготовка перших зборів і розроблювався проект статуту «Руської бесіди». Цю роботу очолювали, крім названих Продана і Дрона, доктор права Л. Сахнович, професор І. Глібовицький. Активну участь брали також професор гімназії І. Драник, ректор православного училища Филипович, радники консисторії Коморошан та Прокопович і ін. За підписами Продана, Дрона і Сахновича було подано заяву до уряду з проханням дозволити збори української інтелігенції 26 січня 1869 р. 11 січня уряд надав дозвіл²⁵. Над розробкою статуту працювали Глібовицький і Сахнович. Основою, очевидно, служив статут львівської «Руської бесіди».

Зразу ж після весілля чутки про утворення «Бесіди» поширилися по всьому краю. Ф. Дрон їздив по селах й агітував вступати у товариство. Були підготовлені і вислані запрошення на збори, але, за свідченням сучасників, вороги товариства затримали їх на пошті, через що більшість так і не отримала запрошень²⁶.

Чутки про покровительство Гакмана сприяли притоку прихильників до «Руської бесіди»²⁷. Основою товариства стали українське православне духовенство, хоч активну участь брали і греко-католицькі священники, українські урядовці та ін. Як і у львівській «Бесіді», передбачалося створення закладу на зразок елітарного клубу.

26 січня 1869 р. у Чернівцях, у готелі «Під золотим ягням» відбулися перші збори «Руської бесіди». Важливість цієї події відображає різноманітність і багатство джерел, що описують її. Збори розпочалися о 15.00 у присутності урядового комісара Негруша. З'явилися, за різними даними, від 100 до 200 чол. інтелігенції, в тому числі і брат владики проф. Н. Гакман та консисторські радники. За свідченням одного з учасників, на зборах було близько 60 священників. На пропозицію Л. Сахновича головою зборів був обраний В. Продан, секретарем — Ф. Дрон. Першим виступив Продан, який назвав метою товариства пробудження народного духу серед українців Буковини, що є частиною «руського тіла». Українці відстали від інших народів у просвіті, тому «Руська бесіда» живим словом має закликати народ до суспільного і політичного життя. Продан наголосив на відданості імператору і закликав присутніх до праці, щоб «підняти народ з духовного занепаду». Прикладом такої праці він навів діяльність присутніх: Сахновича, Воробкевича та ін. Промова була сприйнята бурхливими оплесками, її свідок після виступу передав свої емоції щодо Продана такими словами: «...Він воістину русин, в ньому немає неправди»²⁸.

Потім виступив Л. Сахнович щодо того, чи «ми в стані здійснити, чи наші фізичні та духовні сили зможуть досягнути поставлену мету, і чи ми в подальшому в політичному житті, першим проблиском якого є наші збори, зможемо перебороти всі перепони». Однією з них, яку дехто ставить перед русинами як пояснення того, що вони, «як народ, не мають політичних здібностей до управління», є відсутність дворянства, причиною чого є вікове кріпацтво. Сахнович заявив, що прапором української Буковини має стати духовенство, яке разом з усією інтелігенцією зараз рятують мову і народність. Народ без шляхти не загине, бо основою нації є селяни. Сахнович відкинув звинувачення ворогів, що нібито ідея про утворення «Руської бесіди» прийшла від когось іншого, а не від засновників (малися на увазі ініціативи Є. Гакмана або допомога львівської «Руської бесіди»). Промовець сказав, що ця ідея вже давно була серед інтелігенції, проте не вистачало енергії, постійності осіб, які б здійснили це²⁹.

Після нього виступив відомий галицький москвофіл, священник І. Наумович, підкресливши єдність буковинців та галичан. І. Глібовицький зачитав статут, який з невеликими змінами було прийнято й обрано виділ, до якого ввійшли представники української клерикальної й урядової верхівки.

Перші збори «Руської бесіди» мали сильний резонанс не лише серед українців Буковини, про що свідчить велика кількість дописів, спогадів, а й серед інших народностей краю та за його межами, що підтверджується об'ємними статтями в «Слові», «Czernowitzer Zeitung», «Gazeta Narodowa». Сидір Воробкевич у честь створення «Бесіди» навіть склав пісню «Чом красна Буковина...»³⁰.

6 лютого Василь Продан як голова товариства подав до крайового уряду статут (згідно із законом про товариства у п'яти екземплярах) разом з повідомленням про склад виділу і прохання про реєстрацію³¹. 23 лютого крайовий уряд затвердив статут і передав його для друку³².

Аналізуючи статут, можна зробити висновок, що творці «Руської бесіди» задумували її як «касинове товариство», тобто елітарний клуб для інтелігенції, яка могла б тут спілкуватися, розважатися, читати пресу і книги. Важливим був і той аспект, що голова повноваження виступати від

імені «Бесіди» перед урядом та іншими народностями проектував на всіх українців краю. Ці дві функції — внутрішня і зовнішня — були головними завданнями товариства.

Через тиждень після установчих зборів відбулося перше засідання виділу, на якому О.Прокопович запропонував видавати часопис з порадами щодо землеробства на народній мові. Його підтримали два члени виділу, але М. Коморошан, запропонувавши історичні статті, зауважив, що вони мають виходити не народною, а книжною мовою, на зразок мови газети «Слово». Аргументом було те, що «ми не маємо від народу простого учитись, але народ — від учених». Його підтримали Сахнович й інші. Після суперечки був прийнятий компромісний варіант — історичні статті друкувати книжною мовою, все інше — народною³³.

Після зборів В.Продан зайнявся затвердженням статуту і в березні його видрукував, що призвело до суперечки на наступному засіданні виділу (20 березня 1869 р.) в зв'язку з тим, що у видрукованому статуті букву «с» В. Продан змінив на «сс», чого не було в рукописному варіанті, який затвердив уряд. Різниця між написанням «с» та «сс» була зовсім не граматичною, а політичною: перший варіант правопису використовували народовці і прихильники самостійності української мови, другий же — відповідав правилам російського правопису, його вживали москвофіли. Використавши подвійне «сс», В. Продан продемонстрував прихильність до москвофільства. Три члени виділу висловили протест, але більшість підтримала голову товариства, у відповідь на що прихильники народовецького напрямку заявили про вихід з виділу з цієї та інших непередбачених ними раніше причин. Це був початок розколу і затяжної кризи в товаристві.

Відразу ж після заснування «Бесіди» Продан і Дрон передали через Якова Головацького листа президенту Віденського наукового округу в Росії П.Батюшкову з проханням допомогти грошима, книгами та ін., оскільки «Бесіди» «більше немає звідки надіятись на допомогу». «Всенижайші раби» Продан і Дрон обіцяли, що товариство не забуде «руку прещедру»³⁴.

Очевидно, «Руська бесіда» почала протегуватися, зокрема, Петербурзьким слов'янським благодійним комітетом А. Гільфердінга, оскільки в одному з листів Я. Головацького у 1870 р. «Бесіда» вже турбувалася, щоб її конфлікт з новим російським консулом у Чернівцях «не похитнув довір'я до «Бесіди» у Благодійного комітету» і не припинив надходження грошей³⁵.

Іншим напрямом діяльності Продана в 1869 р. стали контакти з російським консулом у Чернівцях Назимовим, який надавав «Бесіди» грошову і матеріальну допомогу, та з відомим російським проповідником у Відні Ф.Раєвським, до якого Продан звертався з чолобитними. Ці стосунки тягнули за собою, на думку дослідників, деморалізацію серед української громади і погане ставлення до товариства уряду, який мав докладні відомості про всі ці заходи^{35 а}. В результаті була подвійна шкода — товариство звертало свою увагу не на потреби народу, а на російську підтримку, що, у свою чергу, компрометувало саму «Руську бесіду»³⁶.

Русофільство викликало занепокоєння уряду, і ми маємо приклади, коли урядові чиновники повідомляли керівництву «Бесіди», зокрема уряднику Михалюку, про ці стосунки й прохали припинити такі дії. Очевидно, саме це і стало основною причиною конфлікту в середині «Бесіди»³⁷.

Продовження таких зносин і постійне надходження російської допомоги до товариства призвели до заяви депутата буковинського сейму барона Василька про те, що погляди українців спрямовані на Петербург, їх керівники розмовляють чистою російською мовою, а іноземні покровителі хочуть їм нав'язати російський дух³⁸.

Активна діяльність керівництва «Бесіди» у такому напрямку призвела до протестів серед окремих представників української інтелігенції та до зміни ставлення і владики Гакмана, й австрійської влади до товариства. Потенціал перших зборів швидко зменшився — з присутніх на них 200 чол. членами стали біля 20, хоч у «Слові» називається цифра близько 100 членів, з яких лише половина платить внески³⁹.

Все ж протягом 1869 — першої половини 1870 рр. «Руська бесіда» продовжує залишатися одним з головних чинників суспільно-політичного життя краю. 29 травня 1869 р. відбулося чергове засідання виділу, на якому були присутні лише 6 його членів, інші після розколу відмовилися від обов'язків виділових. Завдяки надходженням коштів з російських джерел і перших внесків членів став можливим найм приміщення для «Бесіди», й було вирішено виписувати ряд газет⁴⁰. 15 травня 1869 р. українські священики провели богослужіння у кафедральному соборі за розвиток товариства, 15 червня відбулося офіційне відкриття першого приміщення «Руської бесіди» у центрі міста, навпроти церкви св. Параскеви⁴¹. Це приміщення з того часу ще довго служило осередком українського життя, згуртовуючи навколо себе національно свідомий елемент краю.

Незважаючи на декларацію товариства як літературного, все ж з його ініціативи перед наступними виборами до сейму утворився український виборчий комітет, який видав відозву до українського народу за підписом майже всіх виділових «Бесіди», а один з них — ректор духовної семінарії Филипович — був висунутий кандидатом у Буковинський сейм по Сторожинецькому повіту. Незважаючи на його поразку, сам факт участі у виборах свідчив про активізацію українців краю⁴².

Особливу увагу привертають до себе дружні стосунки українців з поляками у той час. Це пояснюється кількома причинами. Поляки, втративши після відділення Буковини від Галичини своє панівне становище у краї, намагались опертись на багаточисельну, але малоорганізовану масу українців. Українські симпатії до поляків ґрунтувалися переважно на поширених тоді слов'янофільських поглядах про єдність інтересів, історії і майбуття слов'янських народів, а саме українці й поляки були найбільшими слов'янськими народами краю. Сучасник зауважує, що буковинські поляки краще галицьких розуміють, що можуть процвітати лише у союзі з українцями. Це яскраво проявилось і 21 жовтня 1869 р., під час відкриття польської читальні у Чернівцях, коли виділ «Руської бесіди» сердечно привітав поляків з цією подією⁴³.

Досить доброзичливе ставлення до проявів українського політичного життя було й у німців, чого не скажеш про румунське товариство культури і літератури. Спочатку воно запропонувало українцям створити окрему секцію аналогічну румунській організації. У відповідь один з найавторитетніших українських лідерів Сидір Воробкевич, назвавши румун братами по вірі, але найбільшими [політичними] ворогами, запропонував протистояти їм⁴⁴.

Заснування і діяльність «Руської бесіди» було свідченням протидії румунським планам об'єднання Буковини з іншими румунськими землями й ідеологічним засадам чисто румунського характеру Буковини. Тому з осені 1869 р. починається відкрите протистояння румунської верхівки з українцями.

1 березня 1869 р. українські послы до Буковинського сейму — селяни Трач і Кушнір — поставили вимогу читати протоколи засідань українською мовою. Проте 18 жовтня, незважаючи на протести президента Буковини Мірбаха і маршалка сейму Кохановського, було прийнято рішення про використання у сеймі тільки німецької та румунської мов. Цікаво, що

проти цього рішення виступили 5 німецьких і польських депутатів, а українські депутати-селяни, не володіючи німецькою мовою і не орієнтуючись у перебігу дискусії, прийнявши жарт румунського депутата щодо теми голосування як дійсність, помилково самі проголосували проти використання української мови⁴⁵. Як вважали сучасники, причиною антиукраїнської позиції румун стало саме заснування «Руської бесіди», яка «показала їм, що Русь на Буковині ще не вмерла»⁴⁶.

Дане антиукраїнське сеймове рішення викликало обурення серед української інтелігенції, залунали заклики проти румунської антиукраїнської позиції і 1 грудня 1869 р. «Руська бесіда» вислала австрійському цісарю листа з протестом проти «знищення української мови буковинським сеймом»⁴⁷.

Румунська антиукраїнська політика викликала відповідні кроки «Руської бесіди» на головних зборах 1 грудня 1869 р. Крім ухвали цісарю, увагу на себе звертає промова священика Сидора Мартиновича⁴⁸, який сміливо виступив проти румунських наклепів щодо появи українців на Буковині, наголосив на необхідності єдності українців незалежно від їх конфесійної приналежності. Основним завданням «Руської бесіди» і всієї української громади Мартинович назвав опору на власні сили і власну працю: «...Не Москва, не чужі запомоги є нашими помічниками, але власна праця над піднесенням нашого народу». Він закликав зберігати лояльними методами рідну мову і національну самостійність. Цей виступ був апогеєм національного пробудження на Буковині — голосно було заявлено те, що протягом наступного півстоліття буде гаслом українців краю.

З початком нового, 1870 р., з ініціативи «Руської бесіди» побачила світ перша українська газета на Буковині «Буковинська зоря». На жаль, вона існувала недовго, видавши лише 16 чисел. Основною причиною її припинення стали фінансові труднощі і криза самої «Бесіди». Проте цей часопис залишив нам багато цікавих свідчень щодо першої хвилі українського національного відродження на Буковині.

Наступним вагомим кроком керівництва «Руської бесіди» стало утворення 31 липня 1870 р. політичного товариства «Руська рада» на зразок аналогічного об'єднання у Львові. «Руська рада», яку спочатку очолював доктор права Л.Сахнович, а потім — В.Продан, повинна була займатися політичним життям українців, насамперед виборами до сейму та поданням петицій уряду⁴⁹.

Проте найближчими роками обидва товариства були майже повністю бездіяльними, що підтверджує тезу про спалах національного руху на межі 60—70-х років як процесу, зумовленого більше зовнішніми причинами, який не мав під собою глибокого внутрішнього соціального і політичного ґрунту. На головних зборах «Руської бесіди» протягом наступних семи років з великими труднощами вдавалося зібрати по 20—30 членів товариства, а у 1873 р. навіть постало питання про його ліквідацію. Життя жменьки української еліти у 1870-х роках проходило у безперервних суперечках та інтригах. Лише дякуючи ентузіазму С.Воробкевича та деяких інших членів товариства, «Бесіда» змогла вижити і видати кілька чисел українського календаря⁵⁰.

Одночасно у 1870-х рр. відбулося кілька подій, що згодом дали сильний поштовх українському національному руху.

В 1875 р. у Чернівцях був заснований університет Франца-Йосифа, що надовго став інтелектуальним центром краю. При ньому відкрилася кафедра української мови та літератури, українці становили вагомий частку студентів, було багато українців-викладачів. Серед української університетської спільноти панував європейський інтелектуальний дух, виразне

відчуття українськості та спрямованість на національне пробудження української громади краю. Саме це середовище стало каталізатором суспільно-політичної думки, культурного розвитку, народжувало якісно нову еліту. Цьому сприяли вплив Галичини та наддніпрянських мислителів (багато, якщо не більшість українських студентів походили з Галичини і були живим зв'язком між суспільною елітою обох країв), приклади студентів інших національностей — єврейської, польської, німецької, румунської, — серед яких рівень національного самоусвідомлення був набагато вищим.

Не треба забувати і про те, що й українська громада краю, перш за все селяни та сільська інтелігенція, після відміни кріпацтва (1848 р.) за більше ніж 30 років пройшла значну еволюцію — велика частина їх у пошуках засобів прожиття переїхала в Чернівці та інші міста, збільшилася чисельність українських світських інтелігентів, заможних селян, торговців, найманих робітників. Українська громада із заостреного феодального тіла почала набирати дедалі мобільніших ознак.

Поширилася мережа народних шкіл, збільшилася кількість учнів українців у середніх і вищих навчальних закладах. Священники, вчителі, заможні селяни прагнули відправити своїх дітей на навчання в місто (таким був шлях більшості майбутніх політичних лідерів, як О. Поповича, С. Смаль-Стоцького, хоч останній походив з Галичини); у селах з'являються народні читальні; почав поширюватися рух за відкриття української гімназії в найбільшому повітовому містечку української Буковини — Кіцмані — та інших навчальних закладів для українців.

Символом національного відродження став рух за побудову у Чернівцях Народного дому, який був відкритий у 1884 р.⁵¹ Очевидним стає втягнення селян у громадське життя. Сучасники, наприклад, згадують, що на річних зборах «Руської ради» у 1885 р. більшість з 200 присутніх були селяни⁵².

Важливим було і загострення релігійної ситуації в 1880-х роках на Буковині. Під керівництвом нового митрополита С. Морара-Андрієвича надзвичайно посилюється румунізація православної церкви на Буковині, зокрема українських парафій. Це викликало протест з боку українських селян та інтелігенції, який вилився навіть у перехід кількох паств до набагато більш українськи спрямованого греко-католицького віросповідання.

Соціально-культурні зміни не забарилася проявитись у суспільному житті вже наприкінці 70-х років, їх пов'язують з іменами вихідця з Галичини Гната Онишкевича, який у 1877 р. став професором Чернівецького університету й очолив кафедру української мови і літератури, та урядовця Івана Тимінського. З їх ініціативи «Руська Рада» скликає так звані «малі віча», де обговорюються освітні, економічні, політичні питання, бере участь у виборах, проводяться вечори пам'яті Шевченка⁵³.

Кількісні зрушення серед української інтелігенції, посилення народо-вещьких поглядів зрештою приводять до перелому в українському національному русі краю. 27 березня 1884 р. з «Руської бесіди» вийшли керівники москвофілів О. Огоновський та О. Калужняцький і головне українське товариство повністю переходить на народовецьку платформу. Питання про те, «котра наша мова, чи якою ми говоримо, чи якою пишуть москалі в Росії», було остаточно вирішено на користь української народної мови. З того часу ми починаємо відлік нового етапу українського національного відродження на Буковині, коли провідна частина національної еліти ідентифікувала себе як частину українського народу і спрямовувала свої зусилля всередину власного народу на його самоусвідомлення.

Отже, на основі викладеного вище доцільно зробити такі висновки:

1. Національне пробудження на Буковині почалося на початку 60-х років XIX ст. Свого апогею воно досягло в 1869—1870 рр., що знаменува-

лося створенням культурно-просвітницького товариства «Руська бесіда». Значний вплив зовнішніх чинників та відсутність вагомих внутрішніх резервів для розвитку національного руху спричинили його стагнацію протягом 1870-х років.

2. Великий вплив на розвиток українського національного відродження на Буковині мали: місце українців у суспільному розподілі праці, їх економічний вплив та вага; соціальна структура українського суспільства, рівень етнічної свідомості українців; державна політика австрійських властей щодо українців; розвиток народної освіти, середньої та вищої освіти; діяльність української еліти, громадських товариств; багатофакторний зовнішній вплив (румунізація, германізація, позитивний вплив іншонаціонального відродження, зокрема слов'янського, польського тощо); вплив інших українських земель.

3. На ідеологію українського національного відродження на Буковині впливало пануюче у Галичині москвофільство; подібні галицьким були і форми організації громадського життя буковинських українців.

¹ Ч о р н і й В о л о д и м и р . До генези слов'янської ідеї в Україні // Другий міжнародний конгрес українців: Доповіді та повідомлення. Історія. — Львів. — 1994. — Ч. 1. — С. 197.

² Там же. — С. 198.

³ З е р о в Микола. Лекції з історії української літератури (1798—1870). — Мозаїка, 1977. — С. 72.

⁴ Слово. - 1862. - Ч. 68. - С. 269.

^{4a} Слово. - 1866. - Ч. 51. - С. 202; Ч. 52. - С. 206.

⁵ Слово. - 1863. - Ч. 54. - С. 214.

⁶ Слово. - 1864. - Ч. 19. - С. 76; Ч. 21. - С. 82; та ін.

⁷ Там же. - Ч. 28. - С. 2-3.

⁸ Там же. - Ч. 33. - С. 130.

⁹ Там же. - Ч. 72. - С. 286.

¹⁰ Слово. - 1865. - Ч. 77. - С. 3.

¹¹ Там же.

¹² Маковей О. Назв, праця. - С. 279; Слово. - 1866. - Ч. 34. - С. 3.

¹³ Слово. - 1864. - Ч. 94. - С. 372.

¹⁴ Слово. - 1867. - Ч. 12. - С. 3.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же. - Ч. 54. - С. 3.

¹⁷ Слово. - 1868. - Ч. 2. - С. 3.

¹⁸ С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 235.

¹⁹ Слово. - 1868. - Ч. 2. - С. 3.

²⁰ Н о в о с і в с ь к и й І. Назв, праця. — С. 97; Erich Prokopowitch. Die rumdnische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus. — Graz-Koln, 1965. — S. 80.

²¹ Слово. - 1869. - Ч. 9. - С. 2.

²² С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 236—237; Маковей О. Назв, праця. — С. 290—291; та ін.

²³ Слово. - 1869. - Ч. 93. - С. 3.

²⁴ Там же.

²⁵ ДАЧО, ф. 3, оп. 4, спр. 1957, арк. 1-2.

²⁶ Слово. - 1869. - Ч. 9. - С. 2.

²⁷ Дмитрів Є. Назв, праця. — С. 11; С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 237.

²⁸ Слово. - 1869. - Ч. 5. - С. 2, 4; Ч. 7. - С. 4; Ч. 8. - С. 2; Ч. 9. - С. 1-2; Ч. 10. - С. 1-2; Ч. 11. - С. 1-2.

²⁹ Там же.

³⁰ К в і т к о в с ь к и й Д. та ін. Назв, праця. — С. 269.

³¹ ДАЧО, ф. 3, оп. 4, спр. 1949, арк. 1-2.

³² Слово. - 1869. - Ч. 14. - С. 3.

³³ С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 250—251.

³⁴ Маковей О. Назв, праця. - С. 294-296.

³⁵ Там же. — С. 303.

- ^{35a}Смаль-Стоцький С. Назв, праця. — С. 254—255.
³⁶Дмитрів Є. Назв, праця. — С. 18.
³⁷С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 253.
³⁸Д м и т р і в Є. Назв, праця. — С. 19—20; С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 255-257.
³⁹Д м и т р і в Є. Назв, праця. — С. 23; Слово. — 1869. — Ч. 89. — С. 2.
⁴⁰Слово. - 1969. - Ч. 41. - С. 4.
⁴¹Д м и т р і в Є. Назв, праця. — С. 22; Слово. — 1869. — Ч. 42. — С. 4.
⁴²Д м и т р і в Є. Назв, праця. — С. 44.
⁴³Слово. - 1869. - Ч. 92. - С. 3.
⁴⁴Маковей О. Назв, праця. — С. 296; С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 238-239.
⁴⁵Слово. - 1869. - Ч. 82. - С. 4; Ч. 83. - С. 3; Ч. 84. - С. 3.
⁴⁶Там же. - Ч. 89. - С. 2-3.
⁴⁷Д м и т р і в Є. Назв, праця. - С. 44; Слово. - 1869. - Ч. 83. - С. 3.
⁴⁸Буковинська Зоря. — Ч. 1—3; С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 241—251; Слово. - 1869. - Ч. 94. - С. 4.
⁴⁹С м а л ь-С тоцький С. Назв, праця. — С. 250.
⁵⁰Д м и т р і в Є. Назв, праця. — С. 24; та ін.
⁵¹ГарасМикола. Ілюстрована хроніка товариства «Український Народний Дім» в Чернівцях. 1884-1934. - Чернівці, 1934. - С. 7-16.
⁵²Маковей О. Назв, праця. — С. 560.
⁵³Там же. — С. 310—313; Попович Омелян. Відродження Буковини. — Львів, 1933. - С. 24.